

УДК 347.2/.3

Світлана Шимон,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри цивільного та трудового права

Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

СУТНІСТЬ ПРИНЦИПІВ ДОБРОСОВІСНОСТІ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА СТОРІН ДОГОВОРУ В ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ З ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ

Досліджуються особливості вияву принципів добросовісності та співробітництва сторін у зобов'язаннях з передання майнових прав. Обґрунтовується думка про істотне значення принципу співробітництва між відчужувачем та набувачем майнового права за межами зобов'язань з відчуження цього права, а також специфіку вимоги про добросовісну поведінку відчужувача майнового права.

Ключові слова: майнові права, принципи виконання зобов'язання, співробітництво сторін, добросовісність.

Обіг майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин нині став звичним явищем; майнові права не лише посіли гідне місце в системі об'єктів, а й поступово потісняють «реальні» об'єкти (речі, готівкові гроші) за своєю поширеністю в цивільному обороті. Насамперед, це має місце, зрозуміло, в зобов'язальних правовідносинах, які, власне, є правовою формою цивільного обороту.

Специфіка майнових прав як об'єктів (ідеальний характер, неможливість фізичного осягнення) спричиняє особливості виконання зобов'язань з передання майнових прав та специфіку принципів зобов'язань, у межах яких здійснюється їх оборот. Питання про принципи зобов'язальних правовідносин досліджуються в сучасній цивільно-правовій науці і добре висвітлені в працях Н. С. Кузнецової, Т. В. Боднар, С. М. Бервена, С. О. Погрібного та інших цивілістів. У роботах цих вчених переважно розглядається система принципів виконання зобов'язань, зобов'язального права, в яких, як правило, вирізняють принципи: загальноцивільні (галузеві), підгалузеві та спеціальні (інституційні) [1].

Метою нашої праці є визначення сутності та значення принципів добросовісності та співпраці, обґрунтування їх обов'язковості та специфічного вияву в тих зобов'язальних правовідносинах, об'єктом яких є майнові права.

Співробітництво сторін договору як самостійний принцип зобов'язань

Принцип співробітництва сторін договору не закріплений в національному законодавстві. Зазвичай про нього не згадується як про одну з важливих засад зобов'язальних правовідносин. Це пов'язано з тим, що більшість фахівців вважає, що він обіймається принципом належного виконання зобов'язання. Як самостійний цей принцип фігурує в Принципах УНІДРУА та Принципах європейського договірного права. Зважаючи на це, деякі вчені пропонують закріпити аналогічний принцип у цивільному законодавстві. Так, Т. В. Боднар бачить місце відповідної норми в ч. 3 ст. 526 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), де було б зазначено, що кожна зі сторін зобов'язана співробітничати з іншою стороною з метою належного виконання зобов'язання [2].

У зобов'язаннях з відчуження майнових прав слід мати на увазі, що внаслідок передання зобов'язального права за договором відбувається транслятивне правонаступництво. Скажімо, при відчуженні права вимоги — майнове право як об'єкт трансформується в суб'єктивне право нового суб'єкта (кредитора), контрагентом якого стає третя особа (боржник, з яким перебував у договірних відноси-

нах відчужувач права — первісний кредитор). Реалізація цього майнового суб'єктивного права повною мірою залежить від поведінки боржника та від коректності умов основного договору, на підставі якого виникло зобов'язальне право, котре і стало об'єктом. За загальним правилом, відчужувач майнового права не відповідає перед набувачем за невиконання боржником обов'язку, який має забезпечити здійснення права (задовольнити вимогу). Проте це ще більшою мірою зобов'язує відчужувача до належної поведінки в зобов'язальному правовідношенні з передання майнового права. В цій ситуації принцип співробітництва сторін (договору, на підставі якого здійснюється відчуження) набуває особливого значення і має певну специфіку.

Принцип *співробітництва* вважався одним із головних у зобов'язаннях у радянській період розвитку правової системи; тоді обов'язки кредитора передбачали його сприяння боржнику у виконанні зобов'язання та його безпосередню участь у цьому [3]. Обов'язками усіх сторін зобов'язання вважалося вчинення всіх необхідних дій задля виконання зобов'язання належним чином; ці обов'язки не тільки вважалися приватними (між сторонами), а й оцінювалися як обов'язки перед державою.

Більшою мірою принцип співробітництва, як зазначає В. В. Ровний, стосується кредитора, але він з очевидністю впливає із загальних засад добросовісності, розумності, справедливості, які, власне, означають фактичну чесність суб'єктів, усвідомлення ними правомірності своєї поведінки, відповідність пануючим у суспільстві моральним нормам, а також турботливість та обережність. Будь-який учасник цивільного обороту, який не підпадає під дію певних *lex specialis*, у випадку відмови контрагентові у допомозі насправді зловживає своїм правом, якщо перебуває у беззбитковій для себе ситуації [4].

Особливість вияву принципу співробітництва полягає в тому, що закон не передбачає для кредитора конкретних обов'язків стосовно сприяння боржникові у виконанні його обов'язку; боржник не має можливості вимагати від кредитора якоїсь конкретної поведінки в цьому

сенсі. Якщо такі конкретні правила передбачені, то йдеться про обов'язки за договором, а не про сприяння. Так, виконання замовником передбаченого договором підяду обов'язку надати матеріал підряднику не слід розглядати як сприяння боржнику, оскільки такі дії є обов'язковою передумовою виконання обов'язку боржником, отже, вони становлять зміст обов'язку кредитора.

Слід мати на увазі й те, що у договорах з передання товару, виконання робіт тощо, наявність таких взаємних обов'язків сторін певною мірою нівелює значення принципу співробітництва, оскільки кожна сторона має взаємні обов'язки і, здійснюючи їх, сприяє належному виконанню зобов'язання в цілому. Інша річ у зобов'язаннях з передання майнового права. В цих випадках відчужувач майнового права внаслідок реалізації своїх прав щодо набувача права, наприклад одержання відповідної плати, повністю досягає своїх інтересів. Тоді як протилежна сторона, набувши майнове право, кінцевого інтересу не досягла, оскільки набуття права заради самого права не мало б ніякого сенсу. Кінцевий інтерес буде задоволений лише внаслідок реалізації набутого суб'єктивного майнового права шляхом виконання обов'язку боржником за головним договором (з якого це право виникло), з яким набувач майнового права, цілком можливо, раніше не мав ніяких правових, економічних зв'язків.

Отже, з набуттям майнового права набувач як новий кредитор вступає до іншого (головного) зобов'язального правовідношення, в якому перебуває і після повного припинення зобов'язання, внаслідок якого це майнове право йому було передане. Договір про передання майнового права для набувача є юридичним фактом, внаслідок якого він стає учасником двох зобов'язальних правовідносин, а для відчужувача — підставою припинення майнового права і вибуття зі структури основного зобов'язання. За умови, що відчужувач поручився перед набувачем майнового права за виконання обов'язку боржником, він зацікавлений усіляко сприяти в реалізації відчуженого ним права під загрозою негативних наслідків для нього. У цих ситу-

аціях зобов'язання припиняє для нього свою дію лише після виконання обов'язку боржником на користь набувача права. У випадку ж, коли ризик виконання майнового права несе на собі набувач — новий кредитор (а таких ситуацій більшість), відчужувач повинен сприяти набувачеві у реалізації його права, виходячи із принципу співробітництва, оскільки до моменту виконання боржником обов'язків набувач права не в змозі задовольнити свої справжні інтереси, які завжди полягають у набутті конкретного майнового об'єкта, що має споживчу вартість.

Співробітництво у цих випадках може виявлятися в тому, що відчужувач на прохання набувача або з власної ініціативи надає додаткову (не передбачену умовами договору) інформацію, документи тощо, які стосуються боржника, або відчуженого майнового права та можливості його здійснення, виконує інші дії, які не передбачені законом чи договором в якості його обов'язків, але які спрямовані на усіяке сприяння набувачеві у здійсненні набутого суб'єктивного майнового права.

Зміст принципу добросовісності в зобов'язаннях

Ще один із загальних принципів, який, на нашу думку, по особливому виявляється у відносинах з обороту майнових прав, — це принцип *добросовісності*; щодо зобов'язань він закріплений в статтях 3, 12, 509 ЦК України. В сучасній літературі він активно обговорюється і докладно досліджений в працях С. М. Бервена [5], Т. В. Боднар [6], Н. С. Кузнецової [7], С. О. Погрібного [8], Д. Г. Павленка [9] та інших вчених. Науковці відзначають регулятивну функцію цього принципу в договірних зобов'язаннях [10].

Ні чинне законодавство, ні судова практика не дають тлумачення принципу добросовісності. В доктрині він трактується як «фактична чесність суб'єктів у їхній поведінці» [11]; він конкретизується у необхідності: а) кожній стороні чинити все, щоб взаємно полегшити виконання зобов'язання, та уникати всього, що може їх обтяжити або зробити не-

здійсненими; б) уникати порушення прав іншої сторони; кожній стороні виявляти необхідну турботу про здоров'я та власність іншої сторони; в) дійсно робити спільно усе, що вимагається для досягнення цілі договору; г) надавати необхідну інформацію про виконання дій по реалізації зобов'язання [12].

Гадаємо, принцип добросовісності можна було б розглядати як вимогу щодо врегулювання сторонами відносин у договорі, виконання обов'язків та вирішення спірних питань, керуючись взаємною доброзичливістю, добрими намірами, рівним урахуванням інтересів усіх учасників, якомога повнішим сприянням досягненню мети договору й реалізації прав та інтересів кожного учасника.

У сенсі досліджуваного нами питання особливе значення має позиція, висловлена С. О. Погрібним, який також пов'язує добросовісність з уявленнями про честь і совість. Але при цьому вважає, що, спираючись на положення ст. 3 ЦК України, принцип добросовісності слід звертати, насамперед, до законодавця, який встановлює правила регулювання; «при саморегулюванні цивільних відносин добросовісними мають бути дії їх учасників, проте, в першу чергу, не ті, які спрямовані на реалізацію суб'єктивних цивільних прав і виконання юридичних обов'язків, а ті, які спрямовані на створення соціального регулятора таких відносин — цивільно-правового договору» [13]. За словами цього науковця, укладаючи договір, сторони діють добросовісно, якщо встановлені ними правила зумовлять «схвальну оцінку з боку суспільної моралі, зокрема в аспекті відповідності засобів правового регулювання тим цілям, які перед ним ставляться». Саме такий погляд на добросовісність як загальну засаду цивільного законодавства в цілому не є безспірним, адже сутність права врешті зводиться до нормативного регулювання суспільних відносин, тому принципи права, за висловом О. В. Смірнова, не можуть бути нічим іншим, як певними принципами цього правового регулювання [14]. Але в контексті проблеми, яку ми розглядаємо, він видається аргументованим, оскільки вказує на обов'язкове дотримання прин-

ципу «доброї совісті» саме під час укладення договору про передання майнового права.

Д. Г. Павленко проводить класифікацію добросовісної поведінки сторін у динаміці договірних правовідносин: на стадії ведення переддоговірних переговорів; на стадії укладення договору та визначення його умов, на стадії виконання договірних зобов'язань. А також виділяє об'єктивний і суб'єктивний аспекти добросовісності. Перший означає, що поведінка (дії або бездіяльність) суб'єкта має відповідати об'єктивним загальноприйнятим стандартам добросовісної поведінки, що виражаються, зокрема, у правилах ділового обороту. А другий — відображає його внутрішнє ставлення до своїх діянь як до правомірних та усвідомлення того, що такими діями не порушуються права та інтереси інших осіб [15]. Саме цей суб'єктивний елемент добросовісності відіграє визначальну роль у зобов'язаннях, об'єктом яких є майнове право.

Добросовісність набувача чи добросовісність відчужувача майнового права?

Добросовісність як якісна характеристика учасника правовідносин є предметом уваги законодавця в багатьох нормах та інститутах. Особливу увагу йому відведено в правилах набуття майна у власність, де вимога про добру совість ставиться до набувача речі, який вважається добросовісним за умови, що в момент набуття майна не знав і не міг знати, що придбав його в особи, яка не мала права його відчужувати (ст. 388 ЦК України). Така вимога є природною внаслідок натуральності предмета відчуження (речі) та фактичного набуття його у сферу господарювання набувача.

Особливості добросовісності як принципу в зобов'язаннях з передання майнового права пов'язані зі специфікою об'єкта, який підлягає відчуженню. Переданню підлягає незримий, «ідеальний» об'єкт, який лише створює передумови набуття реального блага (що має споживчу вартість) набувачем. Єдина якісна вимога, яку закон може пред'явити до такого об'єкта, як майнове право — це його

дійсність. Відповідно, й акцент добросовісної поведінки має бути зроблено на стороні, яка відчужує право. Саме відчужувач права обізнаний з усіма обставинами виникнення, існування, гарантованості майнового права, він повинен вчиняти правочин з передання права лише за умови, якщо впевнений у дійсності права.

За дійсність майнового права відповідає сторона, яка його передає. Розглянемо на прикладі права вимоги, що є предметом факторингу: клієнт відповідає перед фактором за дійсність грошової вимоги, право якої відступається, якщо інше не встановлено договором факторингу (ч. 1); грошова вимога, право якої відступається, є дійсною за умови, якщо клієнт має право відступити право грошової вимоги і в момент відступлення цієї вимоги йому не були відомі обставини, внаслідок яких боржник має право не виконувати вимогу (ч. 2 ст. 1081 ЦКУ).

На нашу думку, ця вимога закону є вимогою добросовісності і мала б поширюватися на всі види відносин обороту майнових прав: особа, яка відчужує майнове право, має вважатися такою, що діє добросовісно, за умови, що в момент передання права не знала і не повинна була знати, що право, яке вона передає, не є дійсним. Тут добросовісність із боку відчужувача означає фактичну усвідомленість ним правомірності власних дій з відчужування майнового права. За таких умов добросовісність виступає критерієм правомірної поведінки відчужувача права та умовою дійсності укладеного договору з відчуження майнового права, а відтак відповідне правило заслугує на закріплення його у законодавстві.

Зважаючи на той факт, що, за загальним правилом, майнове право переходить до набувача в момент укладення договору, відповідні положення доцільно розмістити в главі 48 ЦКУ «Виконання зобов'язання». Тому пропонуємо доповнити ст. 509 ЦКУ ч. 4 такого змісту: «В зобов'язаннях з передання майнового права особа вважається такою, що діє добросовісно, за умови, що в момент передання права не знала і не повинна була знати, що право, яке вона передає, не є

дійсним, або вона не має права його відчужувати, або боржник має право його не виконувати».

Очевидно, що в наведених вище ситуаціях поведінка відчужувача підкоряється загальноетичним правилам поведінки, й насамперед має відповідати моральним засадам суспільства.

Висновки:
зміст принципу співробітництва
та принципу добросовісності
у зобов'язаннях з обороту
майнових прав

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що у зобов'язальних правовідносинах, об'єктом яких є майнове право, принцип співробітництва сторін та принцип добросовісності мають свою специфіку та набувають особливого значення. Принцип співробітництва спрямований на досягнення набувачем кінцевого інтересу, що забезпечується здійсненням майнового права. Специфіка цього принципу виявляється в тому, що:

— на відміну від усталеної практики, коли обов'язок співробітництва покладається на кредитора щодо боржника, в цих зобов'язаннях обов'язок співробітництва існує у первісного кредитора (відчужувача права) щодо його правонаступника — нового кредитора (набувача права);

— відчужувач повинен сприяти набувачеві майнового права у здійсненні ним набутого права, а отже — співпрацювати з ним вже за межами тих зобов'язаль-

них правовідносин, які між ними виникли з приводу передання права;

— відчужувач (первісний кредитор) повинен виконувати дії, які не передбачені ні договором, ні законом, але є *необхідними* внаслідок обставин, які складаються в процесі існування зобов'язання, учасником якого на стороні кредитора став набувач майнового права (новий кредитор);

— співробітництво полягає у сприянні новому кредиторові в здійсненні набутого ним майнового права.

Специфіка принципу добросовісності у цих видах зобов'язальних правовідносин полягає в тому, що, на відміну від більшості цивільних правовідносин, де вимога добросовісності традиційно стосується сторони набувача, у зобов'язаннях з відчуження майнового права вона насамперед пред'являється до відчужувача. Його поведінка вважатиметься добросовісною за умови, що в момент відчуження права він не знав і не повинен був знати, що право, яке він передає, не є дійсним або ж він не має права його відчужувати, або боржник має право його не виконувати.

Вивченням принципів цих зобов'язань не вичерпується проблема обороту майнових прав; предметом подальших наукових пошуків у цій сфері може стати місце майнових прав як об'єктів у механізмі правового регулювання цивільних правовідносин, проблеми відчуження окремих видів майнових прав (право оренди, право вимоги), ознак таких прав як оборотоздатних об'єктів тощо.

ПРИМІТКИ

1. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання в цивільному праві (Загальні положення) : навч. посіб. / Т. В. Боднар. — К. : Юстініан, 2007. — С. 116.
2. Там само. — С. 136.
3. Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве / Л. А. Лунц, И. Б. Новицкий. — М. : Госюриздат, 1950. — С. 390—391.
4. Ровный В. В. Принцип взаимного сотрудничества сторон при исполнении обязательств в отечественном гражданском праве / В. В. Ровный // Правоведение. — 2000. — № 1. — С. 87—88.
5. Бервено С. М. Проблеми договірної права України : монографія / С. М. Бервено. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — С. 103—117.
6. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія / С. О. Погрібний. — К. : Правова єдність, 2009. — С. 270—272.
7. Кузнецова Н. С. Принципи сучасного зобов'язального права України / Н. С. Кузнецова // Українське комерційне право. — 2003. — № 4. — С. 12—14.

8. Боднар Т. В. Зазнач. праця. — С. 116—122.
9. Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. Г. Павленко ; НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України. — К., 2009. — 20 с.
10. Там само. — С. 4, 12.
11. Цивільний кодекс України : наук.-практ. ком. : у 2 ч. / А. Ю. Бабаскін, І. А. Безклубий, Н. В. Безсмертна [та ін.] ; за заг. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Ін Юре, 2004. — Ч. 1. — С. 10.
12. Жалинский А. Э. Введение в немецкое право / А. Э. Жалинский, А. А. Рерихт. — М. : Спарк, 2001. — С. 345.
13. Погрібний С. О. Зазнач. праця. — С. 271—272.
14. Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права / О. В. Смирнов. — М. : Юрид. лит., 1977. — С. 11.
15. Павленко Д. Г. Зазнач. праця. — С. 3.

Шимон Светлана. Содержание принципов добросовестности и сотрудничества сторон договора в обязательствах по отчуждению имущественных прав.

Исследуются особенности проявления принципов добросовестности и сотрудничества сторон в обязательствах по передаче имущественных прав. Обосновываются выводы о существенном значении принципа сотрудничества отчуждателя и приобретателя имущественного права вне пределов обязательства по отчуждению этого права, а также специфике требования добросовестности поведения отчуждателя имущественного права.

Ключевые слова: имущественные права, принципы исполнения обязательства, сотрудничество сторон, добросовестность.

Shimon Svitlana. Content of the principles of integrity and cooperation of the parties to the contract in obligations of the alienation of property rights.

This work researches the features of manifestation of the principles of integrity and cooperation of the parties in the commitments on the transfer of property rights. Also the real significance of the principle of cooperation of transferor and the purchaser of the property right outside commitments for the disposal of the right are substantiated, as well as the specific requirements of integrity behavior of the transferor of the property right are revealed.

Key words: property rights, the principles of performance, the parties' cooperation, integrity.